

BAQSÍSHÍLÍQ KÓRKEM ÓNERINIŇ QÁLIPLESIW BASQISHLARÍ HÁM TARIYXÍY TAMIRLARÍ.

Gulnara Allamberganova

Qaraqalpaqstan xaliq baqsisi Professor

Joldasbaeva Sayatxan

Òzbekstan mamleketlik kórkem-òner hám Madeniyat insituti Nòkis filiali

Baqsishiliq hám Dastanshiliq qaniygeligi 2-kurs studenti

Annotaciya: *Bul maqalada baqsishiliq kórkem óneriniŇ qáliplesiw basqishlari hám oniŇ tariyxıy tamirlari ilimiy-teoriyalıq jaqtan tallanadı. Baqsishiliq kórkem óneriniŇ áyyemgi awızeki dóretiwshilik dástúrleri, mifologiyalıq túsınikler, máresim hám isenimler menen baylanıslılıǵı sáwlelendiriledi. Sonday-aq, baqsı shaxsınıŇ jámiyettegi sociallıq-mádeniy wazıypaları, dástanshiliq dástúrleriniŇ rawajlanıw procesinde ótken ózgerisler hám hár qıylı tariyxıy dáwirlerde baqsishiliq kórkem óneriniŇ rawajlanıw basqishlari kórip shıǵıladı. Maqalada baqsishiliqtıŇ xalıq ruwxıy turmısındaǵı ornı, ustaz-shákirt dástúrleri arqalı úzliksiz dawam etip kiyatırǵan kórkem miyras sıpatındaǵı áhmieti tiykarlap beriledi.*

Gilt sózler: *Baqsishiliq kórkem óneri, awızeki dóretiwshilik, dástanshiliq, tariyxıy tamirlar, qáliplesiw basqishlari, baqsı, ustaz-shákirt dástúri, milliy mádeniyat, xalıq miyrası.*

RespublikamızdıŇ ilim-pán hám mádeniy turmısında, atap aytqanda, pútkil Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan aymaqlarında baqsishiliq kórkem óneri uzaq tariyxıy tamirlarǵa ie bolıp, áemgi zamanlardan berli xalıq arasında keŇ tarqalǵan biybaha awızeki dóretiwshilik dástúrlerinen biri bolıp esaplanadı.

Baqsılar tárepinen atqarılǵan qosıq hám dástanlar tek ǵana estetikalıq zawıq baǵıshlap qoymastan, al xalıqtıŇ tariyxıy yadın, ruwxıy qádiriyatların, sociallıq kózqarasların hám turmıs filosofiyasın ózinde jámlegen áhmietli mádeniy waqıya sıpatında qádirlengen. Ápiwayı xalıq baqsı dóretiwshiligine bárqulla joqarı baha berip, olardı húrmet-itibar menen tınlap kelgen. Ekologiyalıq bolmıstıŇ mádeniy hám tariyxıy formaları insannıŇ tábiyat penen qatnasın sáwlelendiriwshi jámiyetlik sana formaları arqalı kórinedi. Bul procesti analizlewde dástúriy kórkem- óner túrleriniŇ qáliplesiw basqishların úyreniwde úlken metodologiyalıq áhmietke iye.

Xalıq arasında toy hám bayram máresimleri baqsı atqarıwısız tolıq hám mazmunlı bolmaǵan. "Baqsı jırlamaǵan toy - toy emes" degen kózqaraslar xalıq sanasında bekkem orın ielegen bolıp, baqsishiliq kórkem óneri jámietlik turmıstıŇ ajıralmas bólegine aylanǵan. Baqsılar tiykarınan ashıqlıq dástanların jırlap, insaniylik sezimler - muhabbat, sadıqlıq, watansúyiwshilik, mártlik hám ádillik ideyaların kórkem súwretlew arqalı áwladtan-áwladqa jetkerip kelgeni hámmege belgili. Bul dástanlar xalıq tárbiyasında áhmietli ruwxıy qural bolıp xızmet etken.

Biraq XXI ásirge kelip, baqsishılıq kórkem-óneri bir qatar áhmietli mashqalalar menen dus kelmekte. Sońǵı jılları bul kórkem óner túrine mámleket hám jámıet tárepinen itibar qaratılıp atırǵan bolsa da, ámeliy processte ayırım kemshiliklerdiń bar ekenligi sezilmekte. Atap aytqanda, baqsishılıq kórkem ónerinde ásirler dawamında qalıplesip kelgen ustaz-shákirt dástúrleri ayırım jaǵdaylarda tómenlep, bul processke biypárwalıq qatnası kúsheyip atırǵanı táshwishli jaǵday bolıp esaplanadı. Ustazdan tikkeley bilim hám atqarıw sırların úyreniw dástúri zamanagóy sharayatta jeterli dárejede jolǵa qoyılmay atırǵanı kórkem ónerdiń úzliksiz rawajlanıwına unamsız tásir kórsetpekte.

Sunday-aq, baqsishılıq kórkem ónerin bilimlendiriw sisteması arqalı rawajlandırıw máselesinde de mashqalalar bar. Ayırım bilimlendiriw mákemelerinde paydalanılıp atırǵan oqıw sabaqlıqları hám metodikalıq qollanbalar búgingi talap hám zárúrliklerge tolıq juwap bermeydi, teoriyalıq hám ámeliy sabaqlar arasındagı sáykeslik jeterli dárejede támiyinlenbegen. Bunnan tisqari, saz ásbaplarınıń azlıǵı, sapalı hám dástúriy sazlardıń jetispewshiligi jas atqarıwshılardıń tolıq bilim alıwı hám dóretiwshilik potencialın kórsetiwine tosqınlıq etpekte.

Bul jaǵdaylar baqsishılıq kórkem óneriniń keleshekтеgi turaqlı rawajlanıwı ushın ayırıqsha qáwip tuwdırıwı múmkin. Sonlıqtan, baqsishılıq kórkem ónerin qásterlep saqlaw, onı zaman talapları tiykarında rawajlandırıw, ustaz-shákirt dástúrlerin bekkemlew, bilimlendiriw procesin sapa jaǵınan jańalaw hám materiallıq-texnikalıq bazanı jaqsılaw búgingi kúnniń eń áhmietli wazıypalarınan biri bolıp esaplanadı.

Adamlarda sociallıq turmıs táriziniń qaysı táreplerinde jeke mashqalalardı jumıs orınlarında anıq emes tapsırmalar hám oqıtıwshılardıń qádiriyatlardıǵa biypárwalıǵı bolıwı múmkin bul bolsa ata-babalarımızdan qalǵan miyrastı áwladlarǵa tariyxıy jaqtan anıq emes yamasa biytákirar wákiller sıpatında kórsetiwı anıq. Bunday kishi, biraq tamır jaysa úlken mashqalaǵa aylanatuǵın mashaqatlardı biz jeńip ótiwimiz kerek.

Ásirese, bilimlendiriw mákemelerinde milliy miyras, tariyxıy estelik hám ata-babalarımızdan qalǵan ruwxıy baylıqlarǵa jeterli dárejede itibar qaratılmay atırǵanı qáweterli jaǵday. Sebebi ustaz jeke úlgi arqalı oqıwshı hám studenttiń dúnyaqarasın qalıplestiriwshi tiykarǵı faktorlardan biri bolıp esaplanadı. Eger pedagoglar milliy qádiriyatlardı ekinshi dárejeli másele sıpatında qabıl ece yamasa olarǵa biypárwa qatnasta bolsa, bul jaǵday keleshek áwladtı óz tariyxın tereń túsinbeytuǵın, ata-babalar miyrasına biypárwa qatnasta bolatuǵın shaxslar sıpatında qalıplesiwine alıp keliwi múmkin. Nátiyjede, ata-babalarımızdan miyras bolıp qalǵan mádeniy hám ruwxıy baylıqlar tariyxıy jaqtan anıq emes yamasa qádirsiz kóriniste talqılanıw qáwpi júzege keledi.

Bunday unamsız processler dáslep mayda hám itibarǵa ılayıq emes mashqalalar sıpatında kórinisi múmkin. Biraq waqıttıń ótiwi menen olar tamır jayıp, jámıet kóleminde úlken hám quramalı mashqalalarǵa aylanıwı itimaldan shette qalmaydı. Sonlıqtan, bul máselelerge biypárwa qaraw emes, al olardı óz waqtında anıqlaw, tereń tallaw hám nátiyjeli ilajlar kóriw ayırıqsha áhmietke ie.

Demek, jámiyet sıpatında biz bunday mashaqatlardı jeńip ótiwimiz, jámiyetlik turmısta juwapkershilik, anıqlıq hám qádiriyatlarǵa húrmet principlerin bekkemlewimiz zárúr. Sonda ǵana tariyxıy miyrasımızdı qásterlep saqlap, onı keleshek áwladlarǵa tolıq hám haqıyqıy túrde jetkeriw imkaniyatına iye bolamız. Birinshi gezekte, búgingi kúnde milliy muzıkalıq miyrastı qásterlep saqlaw hám onı keleshek áwladlarǵa jetkeriwdiń eń áhmiyetli jollarınan biri - jańa texnologiyalar tiykarında xalıq muzıkaların notaǵa túsiriw procesin sistemalı túrde ámelge asırıwdan ibarat. Sebebi nota jazıwı muzıkanı ilimiy tiykarda úyreniliwi, bilimlendiriw procesine engiziliwi hám de atqarıw dástúrleriniń turaqlı saqlanıwın támiyinleytuǵın tiykarǵı qural esaplanadı.

Bul process tariyxına názer taslaytuǵın bolsaq, qaraqalpaq xalıq muzıkaların jazıp alıw hám notaǵa túsiriw jumısları XX ásirdeń 20-30-jıllarınan baslap ámelge asırıla baslaǵanın kóremiz. Bul baǵdarda belgili muzıkatanıwshı hám kompozitor Aleksandr Zataevichtiń xızmetleri ayrıqsha itibarǵa ılayıq. Ol qaraqalpaq xalıq muzıkaların jazıp alıp, olardıń kórkemlik hám muzıkalıq ózgeshelikleri haqqında bahalı maǵlıwmatlar qaldırǵan.

Sunday-aq, 1936 hám 1938-jılları Tashkentten Tórtkúlge kelgen dirijyor hám kompozitor, xalıq muzıkalarınıń jetik bilimdanı Bogdan Davidovich Tumanyan tárepinen ámelge asırılǵan jumıslar da tariyxıy áhmiyetke iye. Ol belgili Japaq baqsı Shamuratovtan qaraqalpaq xalıq muzıkalarınıń 70 ten aslam úlgielerin jazıp alıp, olardı ilimiy tiykarda jazıp alǵan. Bul jumıslar sol dáwir ushın oǵada áhmietli bolıp, qaraqalpaq muzıkalıq miyrasın saqlap qalıwda áhmietli basqısh bolıp xızmet etken.

Sońǵı jılları qaraqalpaq xalıq muzıkası V. Shafrannikov tárepinen sistemalı izertlendi. Onıń 1941 hám 1959-jılları Moskvada basıp shıǵarılǵan "Karakalpakskie narodnie pesni". atlı kitabında qaraqalpaq xalıq qosıqları birinshi márte keń kólemde, nota jazıwı menen usınıldı. Bul basılıw óz dáwirinde qaraqalpaq xalıq muzıkalarınıń eń saylandı úlgielerin jıynap, olardı ilimiy tiykarda notaǵa túsirgen birinshi fundamentallıq izertlew sıpatında ayrıqsha áhmietke ie boldı.

Ǵárezsizlik jıllarınan keyin de bul baǵdarda bir qatar unamlı jumıslar ámelge asırıldı, ilimiy izertlewler alıp barıldı, ayırım jańa toplam hám basılımlar basıp shıǵarıldı. Biraq búgingi kúnge kelip bilimlendiriw procesinde hám oqıw ádebiyatlarında elege shekem tiykarınan yarım ásir aldın jaratılǵan nota materiyyallarınan paydalanılıp kiyatırǵanı ókinishli jaǵday bolıp esaplanadı. Usı jerde tábiyǵıy soraw tuwıladı: ne ushın búgingi kúnde "jańa baqsı muzıkaları" dep atalatuǵın, zamanagóy ruwx hám dástúrde úylestirgen jańa shıǵarmalar jeterli dárejede jaratılmay atır yamasa ilimiy aylanısqa kirgizilmey atır? Tiykarında bul másele tek ǵana dóretiwshiler menen emes, al muzıkanı dizimge alıw, tallaw hám ilimiy jaqtan tiykarlaw sisteması menen de tikkeley baylanıslı.

Sonıń menen birge, jaqın keleshekte bul sorawlarǵa ilimiy hám ámeliy jaqtan tiykarlanǵan juwaplar tabılıwına úmit úlken. Sebebi sońǵı jılları respublikamızda jumıslar alıp barıp atırǵan kóplegen ilimpazlar hám izertlewshiler óz ilimiy jumıslarında mine usınday áhmiyetli mashqalalardı kóterip shıqpaqta.

Bul bolsa milliy muzikamiz, atap aytqanda, baqsishliq kórkem ónerin zaman talapları tiykarında rawajlandırıw, onı jańa texnologiyalar arqalı qayta talqılaw hám bilimlendiriw sistemasına tereń síndiriw ushın bekkem ilimiy tiykardi jaratpaqta.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Allanazarov D. Qaraqalpaq sazlari. Bilim. 2004 3-bet
2. Xaliq so'zi gazetasi. 2022 y. 21-sentyabr
3. T. Adambaeva "Revolyutsiyağa shekemgi qaraqalpaq naması" Nókis. 1976-jıl.
4. T. Adambaeva "Qaraqalpaq sovet muzıkasınıń tariyxınan". Nókis 1988-jıl.
5. Allamuratov. A. "Qaraqalpaq iskusstvasi tariyxınan" Nókis. "Qaraqalpaqstan" 1968-jıl.
6. Adambaeva. T. "Ertedegi qaraqalpaq muzıkası" Nókis. "Qaraqalpaqstan" 1976-jıl.
7. Vizgo T. "Muzıkalnie isntrumenti Sredney Azii". M. "Muzıka" 1980-jıl.